
Csúszópénzek. Hogyan vásárolta meg Churchill és Juan March Franco tábornokait?

2013 májusában, a két legnagyobb példányszámú spanyol napilapban, az irányzatuk szempontjából egymástól távol álló *ABC*-ben és *El País*-ban rövid híradások jelentek meg arról, hogy az angliai kow-i Országos Levéltár¹ föloldott a zárlat alól két nagy, spanyol vonatkozású iratcsomót. Maga a hír nem lett volna megrendítő érdekességű (a brit levéltárak, a törvényeknek megfelelően – bizonyos hézagokkal – évente megteszik ezt), ha az akták nem arról rántották volna le a leplet, hogy hivatalos legfelső angol kormánykörök (1939–1940 után) a legnagyobb titokban évekig jelentős csúszópénzeket juttattak el bizonyos vezető spanyol tábornokokhoz és politikusokhoz, hogy arra ösztönözzék őket: igyekezzenek Francót visszatartani a hadbalépéstől a tengelyhatalmak oldalán. Az *El Confidencial* című folyóirat szemfüles szerkesztője azonnal megkereste a korszak külpolitikájának egyik legkiválóbb ismerőjét, *Ángel Viñas* történészt, írjon erről nagyobb cikket, tetemes tiszteletdíj fejében. Ő ezt elhárította, mondván, hogy nem fogad el tiszteletdíjat, de kéri, hogy fedezzék angliai utazását és az iratmásolás költségét, mivel nem szándékozik másod-, harmadlagos források alapján írni. Az eredmény egy nyolcrészes folyóiratcikk² lett, majd – meglepő gyorsasággal – az itt szemlézett, 590 oldalas, a szerző szokása szerint alaposan adatolt kötet.

A legkülönösebb a dologban az, hogy a dokumentumok mostani deklaszszifikálásáig sem az ügyben közvetlenül érdekelt brit politikusok emlékirataiban, sem a mindenütt kutakodó újságírók közleményeiben a legkisebb utalás sem jelent meg, amely ezekre a manőverekre utalna. Pedig közülük többen, több kiadásban tettek közzé emlékiratokat, mint például Churchill, Eden, vagy Sir Samuel Hoare madridi brit nagykövet, aki magában a brit fővárosban irányította a fedett műveletet. Az 1945 után akadálytalanul felszínre került német és olasz diplomáciai iratok sem sejtetik, hogy a szemben álló fél bármit is tudott volna róla.

1 The National Archives, Kew, Richmond, Surrey (TNA).

2 Ángel Viñas: *En torno a la leyenda que se fabricó Serrano Suñer. I–VIII*. *El Confidencial* de noviembre–27 de diciembre 2016. <http://www.angelvinas.es/?p=845>. 8

A legfontosabb kérdés az, *fönnállt-e valóban a veszélye a spanyol hadbalépésnek*. A brit földerítés persze kalkulált az 1939-es év nyílt és titkos spanyol–német, illetve spanyol–német–olasz megállapodásaival. Franco kormánya sietett kilépni a Népszövetségből, majd csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Titokban módosították a német–spanyol barátsági szerződést, amely így már nem csak az egyik fél elleni támadás esetére biztosította a partner támogatását, hanem bármely esetre, amikor valamelyikük háborús konfliktusba keveredik. Mindazonáltal a londoni külügyminisztérium alapján véve nem számolt a spanyol hadbalépéssel, különösen, amikor a világháború szeptember eleji kitörése után Franco hangzatos semlegességi nyilatkozatot tett. Az Edward Halifax külügyminiszter által kezdeményezett elemzés legfeljebb arra számított, hogy ha Mussolini hadba lépne, akkor nőni fog a Madridra gyakorolt nyomás.

Nem ez volt azonban az álláspontja a haditengerészet hírszerző szolgálatának, amelynek miniszterével, Churchilllel szoros kapcsolata volt. A madridi nagykövetség 1939. szeptember 1-jén, a háború kirobbanásának napján kinevezett új tengerészeti attaséja, Alan Hillgarth figyelmeztetett arra: több spanyol miniszter a hadbalépés híve. Ennek az álláspontnak a fő képviselője Franco sógora, Ramón Serrano Suñer belügy-, majd 1940 októberétől külügyminiszter, illetve a falangista állampárt elnöke volt. Kinevezése Juan Beigbeder ezredes helyére több volt egyszerű helycserénél; elődje eredetileg a németbarát külpolitika egyértelmű képviselőjének látszott, ám közben átlátta, hogy Anglia aligha veszíti el a háborút, és ezt belső körökben óvatlanul ki is mondta.

A brit flotta számára döntő kérdés volt a Földközi-tenger nyugati bejáratát őrző Gibraltár, illetve a Spanyol Marokkó területébe ékelődő tangeri nemzetközi övezet sorsa. Különböző értesülések arra mutattak, hogy a madridi kormány fontolgatja a semlegességgel kapcsolatos álláspontjának megváltoztatását. Újabb változást okozott, amikor a Wehrmacht 1940 júniusában térdre kényszerítette a francia hadsereget. Londonban Churchill került kormányra és Anthony Eden a külügyminiszteri székbe. Hitler csapatai viszont közvetlenül megjelentek a nyugat-pireneusi spanyol határon, ami – spanyol együttműködéssel – lehetővé tette Gibraltár megközelítését szárazföldi úton. Azon a napon, amikor a franciák aláírták a megalázó fegyverszünetet, Franco kiadta a parancsot a tangeri nemzetközi övezet megszállására, és semlegesség helyett az országot „nem hadviselővé” nyilvánította. Ez után jöttek létre azok a találkozók, amelyeken az államfő vagy megbízottai szigorú titokban előterjesztették Spanyolországnak azokat az igényeit, amelyek teljesítése fejében a kormány hajlandó volna hadba lépni a tengelyhatalmak

oldalán. Ilyen tárgyalások folytak Hitler és Franco között 1940 októberében Hendaye pireneusi vasúti határállomáson, Mussolinival 1941 februárjában Bordigherában, illetve közvetve többször Berlinben, Suñer utazásai során. Viñas hangsúlyozza, hogy ezekről a találkozókról nem áll rendelkezésre hiteles érdemlő írásos dokumentum, a kiadásról kiadásra változó Suñer-memoárok csak a homályt fokozták. Franco Hendaye-ban Francia Marokkónak, illetve Algéria oráni megyéjének átadását szorgalmazta; továbbá bizonyos Spanyol Guineával határos francia területekre is igényt tartott. Titkos jegyzőkönyvben rögzítették, hogy Spanyolország „a három hatalom által közösen meghatározott időpontban háborúba lép, mielőtt a partnerektől megkapja az ehhez élelmiszerben, üzemanyagban és fegyverzetben szükséges eszközöket”. Noha ennek a jegyzőkönyvnek a tartalmát a britek csak a háború végén zsákmányolt német iratokból ismerték meg pontosan, bizonyos jelekből értettek. Hillgarth például figyelmeztetett, hogy a spanyol légiőrő sűrű földerítő repüléseket végez Gibraltár térségében. Hitler egyes spanyol kikötők átadását követelte, amit Franco azzal hátrított, hogy háború esetén a Führer *minden* spanyol kikötővel számolhat. Hitler egyelőre beírta azzal, hogy nagy létszámú hírszerző szolgálatot telepített Spanyolországba, illetve Tangerbe, és megfigyelő állomásokat Spanyol Marokkó atlanti partjaira.

Az új dokumentumok alapján választ adtak arra a kérdésre is, hogyan teremtettek kapcsolatot a brit politikusok spanyol tábornokokkal. A kulcsfigura a mallorcai multimilliárdos *Juan March* volt, aki már az 1936-os felkelés idején „korlátlan” anyagi támogatást ajánlott föl és nyújtott Francónak. Mivel Spanyolországban a hadviselő felek diplomatái egyaránt jelen voltak, ő nagyobb feltűnés nélkül teremthetett kapcsolatokat. Hillgarthhoz és Hoare-hoz is bejárása volt. Hoare jelezte Londonnak, hogy a semlegesség föladásának esélye növekedett. Viszont „van egy nagyon jól pozícionált miniszter, akinek módja van rá, hogy döntő mértékben befolyásolja a politikai vonalat, hogy folytassák és megszilárdítsák a spanyol semlegességet. Erre a célra talán 500.000 font sterling elegendő volna, de minél hamarabb”. Jelezte, hogy az akció kockázatmentes.

Viñas az akció vezérkaraként az általa „hatosfogatnak” nevezett Churchill–Eden–Halifax–March–Hoare–Hillgarth csapatot jelöli meg. Figyelemreméltó Edward Halifax bevonása a Viñas által „Sobornos”-nak (csúszópénz) keresztelt akcióba, aki 1940 májusáig külügyminiszter, Neville Chamberlain legközelebbi munkatársa, a Churchill által régóta nehezményezett híres-hírhedt megbékítési politika kulcsfigurája volt. Tény, hogy ezúttal az új politika tevékeny és lojális híveként cselekedett, maximálisan tartva magát a „szájzárhoz”.

A magyar olvasó persze magyarázatot kíván arra, milyen érdekei fűződhetek spanyol katonáknak vagy politikusoknak ahhoz, hogy ellenálljanak a tengely nyomásának. Ez esetenként különbözött. Az országot éhínség győrtötte, amelynek enyhítését a tengely kormányaitól Franco aligha várhatta; a hadsereg felszerelése nem tette lehetővé, hogy modern háborút vívjon; az üzemanyag-hiányt csak „halványan” enyhítették amerikai szállítások. A kormányzó blokkban rejtett feszültség volt a németbarát falangisták és egyes, brit kapcsolatokat is ápoló monarchista politikusok között; többen rosszalták Suñer túlhatalmát. Mások attól tartottak, hogy háború esetén az országot brit bombatámadások érhetik, amelyeket a maga erejéből nem tud elhárítani. March tele volt tervekkel, még Churchillel is megpróbált találkozni. Ezt nem tudta elérni, de a kormányfő részletes jellemzést kért erről a furaságaival együtt igen hatékony figuráról. „Fél Mallorca a birtokában van – írta róla Hillgarth. Kétségkívül Spanyolország leggazdagabb embere. Francót pénzelte a polgárháború elején. Egy időben náci- és olaszbarátnak mondták, de a magatartása megváltozott... Nem kétséges, hogy zsvány a legrosszabb fajtából, ám egyben azoknak a spanyoloknak egyike, akik megpróbálták meggyőzni Francót, hogy állítsa helyre a kereskedelmi kapcsolatokat Angliával.”

Viñas bizonyos jelekből arra következtet, hogy March kezdettől jelen volt a csúszópénzek ügyében, de figyelmeztet, hogy ezt csak a March család iratainak tanulmányozása bizonyíthatná, ami a kutatás újabb iránya lehet. Ebből lehetne pontosabban megállapítani azt is: mennyire érzékeltette March a csúszópénzek kedvezményezettjeivel, hogy az ügyben „angol szál” is van. Aligha, hiszen angol érdek is volt, hogy ez rejtve maradjon. A pénzt nem személyes adománynak tekinthették, hanem olyan költségek térítésének, amelyek segíthették Suñer és a Falange veszélyes törekvéseinek az elhárítását, ennél fogva Francónak nyújtott közvetett segítségnek is fölfoghatták. Ez persze föltevés, hiszen senki sehol nem ír erről. A legjobban ez Marchnak egy korábban Halifaxnak írott leveléből tűnik ki: „Valahányszor katonákkal beszéltem, és ők minél illetékesebbek voltak, úgy éreztem, nem akarják, hogy Spanyolország háborúba lépjen. Így hát nem kéne úgy gondolni Spanyolországra, mintha ellenséges semleges ország lenne. Ellenkezőleg, segíteni kellene gazdaságilag, elmondva, hogy anyagi szállításainkkal fedeznénk létszükségleteit.” Viñas idézi a nemrég elhunyt kiváló hadtörténészt, Gabriel Cardonát, aki figyelmeztet: „Franco olyan volt, mint az a játékos, aki csak holtbiztos kártyákra tesz... Franco nem fog beugrani a medencébe, amíg Hitler föl nem tölti azt vízzel.”

Hogy az olvasó fogalmat alkothasson a csúszópénzek mértékéről és irányáról, Viñas az átnézett akták alapján megkülönböztet három, kezdettől

elválasztott kört. Az elsőhöz tartozott Nicolás Franco, a Caudillo bátyja, a tábornokok közül pedig José Enrique Varela, Antonio Aranda (egyenként két millió dollár halmozott összeggel); voltak egy- és félmillió juttatások is. Ezek March-kal álltak kapcsolatban, de a brit szálat legfeljebb sejtették. Nicolás mindvégig lisszaboni nagykövet volt, távol az otthoni ügyektől, de kitéve egy valóban semleges ország hatásainak. A második körbe (Queipo de Llano, Luis Orgaz, Carlos Asensio) olyanok tartoztak, akik March szerepét sem ismerték, valószínűleg az első kör tábornokain keresztül jutottak a pénzhez, miután nehezményezték Suñer és a Falange nagy befolyását; vagy pozícióik révén különösen érdekeltek voltak a háborús események alakulásában; Asensio például mint Spanyol Marokkó főbiztosa, majd a hadsereg egyesített vezérkarának a főparancsnoka. A harmadik körbe Viñas a kisegítő ügynököket és személyzetet (az ő megfogalmazásában a „gyalogosokat”) sorolja, akik alkalmi juttatásaikat a munkájukhoz tartozó szolgálatok premizálásának tulajdonították. A britek nem a szereplők korábbi életútját vették figyelembe (e tekintetben elrettentő mozzanatok lehettek), hanem a pillanatnyi helyzetben, a hadbalépés ügyében elfoglalt pozícióját. Wyndham Torr madridi brit katonai attasé egy följegyzésében sok konkrét kedvezményezettet sorolt föl, de a tényleges korrumpáltak mellett „lehetséges” célszemélyeket is megnevezett. A konspiráció hézagmentességét mutatja, hogy esetenként más brit titkosszolgálatok is, pl. a „különleges műveleteket” végrehajtó SOE, a maguk szempontjai szerint dotáltak ügynököket, de sohasem ütköztek bele a Churchill, Eden és Halifax által Hoare, Hillgarth és mások közbeiktatásával irányított hálózat tevékenységébe. A befolyásolás sok ágát mutatja, hogy hosszabb ideig magas összeget (Viñas szerint mai pénzre átszámítva havi 57 ezer eurót) utaltak egy „T” álnéven szereplő, magában a falangista párt vezérkarában működő személynek, aki környezetében a brit célok irányában befolyásolta a Suñerrel valami okból bizalmatlan funkcionáriusok állásfoglalását, és rendszeresen hírt adott az állampárt belső súrlódásairól.

Viñas aprólékosan követi a pénzek eljuttatásának a csatornáit is, amivel nem terhelném az olvasót. Megkísérli, hogy a legkorszerűbb átszámítási módszerekkel kiszámítsa a juttatás mértékét. Ez nem volt könnyű, mert az átutalások négy-ötfféle valutában történtek, no meg azóta közel nyolc évtized telt el. 1941 vége felé ez 6,4 millió font sterling lehetett, nagyjából azonos azzal az összeggel, amelyet De Gaulle tábornok Szabad Franciaország szervezete kapott! 1944-re ez halmozottan több százmilliót tett ki.

Ha a csúszópénzek *hatékonyságát* próbáljuk kitapogatni, Viñas ez ügyben óvatos. Kétségtelen: idővel a kormányból és más vezető pozíciókból Franco eltávolította a leginkább németbarát személyek egy részét: távozni

kényszerült Suñer, Juan Yagüe, a légierő főparancsnoka és mások. Suñer helyét Francisco Gómez Jordana, a spanyol „hintapolitika” központi figurája foglalta el. Viñas úgy véli, hogy a csúszópénz-akció egyik tényezőként valóban hatott a kívánt irányban, a háború menetének függvényében. 1943-ban Franco polgárháborús katonabajtársai, karlista és alfonzista monarchisták, és a Franco által létesített korporatív „parlament-pótlék” több vezető képviselője egymás után fordult tiszteletteljes beadvánnyal Francóhoz, hogy a háború várható eredményére tekintettel vonuljon vissza, vagy legalább állítsa helyre a monarchiát, amelynek nem volt része a jobboldali diktatúrákkal való együttműködésben.³

A csúszópénzek grafikonja, mint Viñas bemutatja, a háború alakulásával hullámzott. 1941 derekától, amikor Anglia oldalán a Szovjetunió, majd az Egyesült Államok is hadviselővé vált, és létrejött az Egyesült Nemzetek katonai-politikai blokkja, nőtt a háborúba keveredés rejtett ellenzőinek a száma és köre. Ezen az sem változtatott, hogy – Berlinnek tett gesztusként – egyidejűleg Franco elküldte a keleti frontra Kék Hadosztályát. A katonai és politikai elit belső feszültségei fokozódtak. A brit kapcsolatokat ápoló Varela tábornok ellen 1942 augusztusában falangista milicisták sikertelen merényletet követtek el. A tettesekre kimondott halálos ítélet ellen tiltakozó Suñert Franco menesztette. (A 102 évig, 2013-ig élt politikus házi archívuma mindmáig őrzi titkait.) Az angolszászok 1942. őszi észak-afrikai partaszállása után tovább változott a helyzet. 1943 vége felé Franco a „nem hadviselő” státusztól (nyíltan ezt ki nem mondva) visszahátrált a „szigorú semlegesség” pozíciójába. Viñas erre az időre teszi annak a máig ápolat legendának a születését, hogy Franco „találékony bölcsessége” (hábil sabiduría) mentette meg Spanyolországot a háború borzalmaitól. Valójában az angolszász követeknek a partaszállás éjszakáján átadott személyes üzenete tartotta távol akkor minden tengelybarát lépéstől, amely szerint a hadművelet nem irányul Spanyolország vagy tengerentúli területei ellen. Franco viszont úgy nyilatkozott, hogy ha idegen hadsereg próbálna behatolni az országba, felvennék vele a harcot. Ez ügyben a Napóleonnal szembeni ellenállással példálózott. Több kommentátor úgy vélte, hogy ez nem kizárólag a német hadseregre vonatkozik.

A titoktartás mértékére érdekesen utal egy Hillgarth személyét érintő esemény. 1943 őszén Albert Alexander, az Admiralitás első lordja jelezte, hogy át akarja helyezni őt a Keleti Flottához, az elhárítás főnökeként. Churchill válaszában jelezte, hogy nem járulhat hozzá az áthelyezéshez, mivel Hillgarth

3 Erről lásd Harsányi Iván: A Franco-diktatúra első, 1943-as válsága a korabeli dokumentumok tükrében. In: Világtörténet, 1994 ősz-tél, 63–85.

Spanyolországban kulcsszerepet tölt be abszolút titkos katonai ügyekben. Végül Churchill mégis visszavonulót fűjt; a tengernagy álláspontja érvényesült: a madridi attasénak ki kellett szállnia az akcióból – ennél közelebb az ügyhöz a miniszterelnök még utódját sem kívánta engedni. Viñas kiemeli: az egész úgy zajlott le, hogy Alexandernek – a ranglétrán Hillgarth főnökének – fogalma sem volt róla, miben serénykedik jeles beosztottja.

A történettudomány szempontjából *a felszínre került, mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt impozáns, a szerző által alaposan elemzett forrásanyag jelentősége igen nagy*. Olyan korszak végtelenül kusza, bonyolult történéseire vet fényt, amelyet kutatók százai vizsgáltak, de az összkép kialakításához számos láncszem hiányzott. Az új források fölbukkanása *na-gyon sok ilyen fehér foltot eltüntet, számos összefüggést világít meg*. Emellett nem véletlenül szisszent föl az utóbbi években erősödni látszó neofrancoísta spanyol történetírás és történeti publicisztika a saját dicsőségtábláján szereplő katonák kétes viselt dolgainak napvilágra kerülése miatt. Viñas hol visszafogottabban, hol élesebben mutat rá az ellentmondásra álláspontjukban: egyrészt hangoztatják, hogy Franco az említett bölcs döntéssel nem vállalta a hadba lépést a tengely oldalán, másrészt nem merik méltatni azokat az ilyen-amolyan lépéseket, amelyeket jó néhány magas beosztású embere tett, hogy visszatartsák ettől.

A kötet méreteihez, az érintett események és szereplők (katonák, diplomaták, politikusok) és szervezetek nagy számához illik a kötet végén elhelyezett függelék. A forrásjegyzék tucatnyi átkutatott levéltárát, másfél oldalnyi német, olasz, portugál nyomtatott forráskiadványt jelöl meg. A bibliográfiában naplók, emlékiratok sokasága, történeti monográfiák tömege követi egymást. Nem hiányzik a nélkülözhetetlen rövidítésjegyzék, és közel negyven oldalas, gondosan annotált név- és tárgymutató segíti az olvasást.

A könyv nem strandolvasmány; az ismeretek olyan tömegét hömpölygeti elénk, hogy időbe telik, amíg a spanyol, különösen pedig a külföldi történeti közvélemény megemésztí. A szűkebb szakmának is föl kell dolgoznia. Ám olyan eseményeket desifíroz, amelyek megértése nélkül a korszak tárgyilagos megítélése nem lehetséges.

Ángel Viñas: *Sobornos. De cómo Churchill y March compraron a los generales de Franco*. (Csúszópénzek. Hogyan vásárolta meg Churchill és Juan March Franco tábornokait?) Crítica, Barcelona, 2016. 590 o.

Harsányi Iván